

Problémy environmentálnej výchovy v predškolských zariadeniach a na základných školách

H. Hilbert: Problems of Environmental Education at Nurseries and Primary Schools. Život. Prostr., Vol. 30, No. 3, 123–127, 1996.

The article deals with problems of environmental education at nurseries and primary schools. Having formulated a working definition of environmental education generally the author presents goals that should be achieved, concepts how to obtain them and conditions of their realization, specified for both touched educational stages. Facts collected from experience in Slovakia are confronted with those from abroad. The article can be considered as a contribution to discussion more than a solution of the whole complex problem.

Široký záber a celý rad teoreticky i faktograficky nevyjasnených otázok spôsobili veľkú generalizáciu problematiky, jej neúplnosť a časté prelínanie objektívnej reality s mojím subjektívnym názorom. Tento príspevok treba považovať za úvod k žiadaným výmenám názorov pracovníkov v environmentálnej výchove, ktoré sú predpokladom na vypracovanie prvej aproximácie celonárodnej dynamickej koncepcie.

Základnou otázkou a východiskovým bodom príspevku je otázka, čo budeme pokladať za environmentálnu výchovu. Veľmi zložito povedané, ide o zámerný sociálno-psychologický pedagogický proces, budovaný na aktívnom subjektívnom vzťahu osobnosti k životnému prostrediu. Smeruje k harmónii cítenia, myslenia a zodpovedného správania sa jedincov k vonkajšiemu prostrediu, živým organizmom, ostatným ľuďom a voči sebe, k vytváraniu vlastného spôsobu života, životného štýlu. Charakterizuje ju tvorivé využívanie ekologických princípov v najrôznejších ľudských činnostiach a v meniacich sa situáciách. Tento rámcový obsah odborná verejnosť chápe dosť plasticky, umožňuje neustále rozširovanie a prehĺbovanie pojmu. Ústi to do početných proklamácií cieľov environmentálnej výchovy. V poslednom období prevažujú tieto:

- Získavanie poznatkov a pochopenie javov (čiže získavanie základných environmentálnych a ekologických vedomostí), napr. o ekologickej rovnováhe, kva-

lite životného prostredia, základných princípov jeho ochrany a tvorby atď.

- Zabezpečenie súhrných, pravdivých a odborných informácií o životnom prostredí.
- Poznanie vzájomnej prepletenosti ekologických, ekonomických a spoločenských vplyvov vo vzťahu človeka a jeho životné prostredie.
- Zvyšovanie uvedomovania si životného prostredia v jeho dôležitosti pre život človeka.
- Vytváranie podmienok na správne hodnotenie a posudzovanie situácií pri ochrane a tvorbe životného prostredia.
- Uskutočňovanie aktivít v prospech životného prostredia.

Tieto ciele, v proklamácii jednoduché, spôsobujú často ťažkosti pri interpretácii. V praxi pôjde, alebo ide, o sústavné napĺňanie nádoby poznania alebo o celoživotný proces, v ktorom komplexne rastú. A nielen to. Na konci procesu environmentálnej výchovy by mal stáť neustále sa rozvíjajúci človek: človek múdry, na odbornej úrovni, s etickým a estetickým profilom, človek starostlivý, láskavý, citlivý, tolerantný, zodpovedný, s úctou ku všetkému živému, súčasnému i budúceму. Takéhoto človeka môže vychovať len edukačný systém, ktorý bude učiť žiť, nie učiť technológii života. Zodpovedajú takto postavené ciele súčasnému stavu v environmentálnej výchove a vzdelávaní?

K súčasnému stavu sme sa dostali v základných školách a v predškolských zariadeniach etapovite: Od r. 1977 postupne prenikali otázky a odpovede ekologického charakteru, o ochrane prírody a starostlivosti o životné prostredie najprv do prvouky a do prírodovedných predmetov, len neskôr do spoločenskovedných predmetov, jednak ako samostatné úseky v učebných plánoch, osnovách, jednak do obsahu učiva bez konkrétneho štruktúrneho vymedzenia. Tendencia environmentálneho vzdelávania postupne preniká do etickej výchovy a výchovy všeobecne. Moderné svetové trendy, indikované vyučovaním didaktických ekohier a projektové vyučovanie – to sú otázky dneška. Alternatívne overovacie pokusy na nemnohých školách sú prvými lastovičkami prestavby na európske modely výučby, pokusmi o aplikáciu v našich podmienkach.

Obsah súčasnej environmentálnej výchovy podľa materiálov Ministerstva školstva a vedy SR a Ministerstva životného prostredia SR, diferencovaný podľa vekových zvláštností v materských školách a základných školách je nasledujúci:

V materských školách (predškolských zariadeniach) sa realizuje v rámci dokumentu "Program výchovnej práce v jasliach a materských školách z r. 1985". Podľa neho:

- V rozumovej výchove je zahrnuté oboznamovanie detí s prírodou, kontakt s ňou, umožňuje sa im chápať význam prírody v živote človeka.
- V mravnej výchove ide o rozvíjanie citového vzťahu ku zvieratám, prírode.
- V hudobnej a pracovnej výchove je snaha zapojiť deti do starostlivosti o svoje prostredie, zámerný výber pesničiek a pod. Moderné pokusy alternatívnej výchovy sú v rámci zdravej škôlky, resp. Waldorfskej školy.

V základných školách sa environmentálna výchova viaže predovšetkým na predmety prvouka, vlastiveda a prírodoveda. Prvý a druhý stupeň je diferencovaný:

1. *stupeň*: V prvouke (1.- 2. ročník) sa charakterizujú časti živej i neživej prírody, pozorujú časové zmeny v prírode, vnímajú vzťahy medzi človekom a prírodou. Vo vlastivede (3.- 4. ročník) sa rozširuje obzor poznania prírodnej a sociálnej sféry o komplexné poznávanie vzťahov medzi zložkami prostredia v snahe o pochopenie prírody ako celku.

2. *stupeň*: Ťažisko je v predmete prírodoveda, v ostatných predmetoch je snaha včleňovať problematiku do učiva. K modernizácii prispievajú aj projekty podporujúce zdravie a záujem o riešenie problémov životného prostredia (Zdravá škola, Modré z neba, Živá voda atď.), realizované v spolupráci s mimovládnyimi organizáciami (Strom života, Regio).

Takto proklamovaný model môže budiť dojem spokojnosti s úrovňou environmentálnej výchovy v týchto stupňoch škôl. Že sa z toho nedá usudzovať aká je vlastná úroveň, je jasné i príslušným ministerstvám. Uvedené ciele sú skôr v žiadanej podobe, len sporadicky sa dostávajú do procesu. Komplexná analýza obsahu výchovy a vzdelávania na základnej škole a v predškolských zariadeniach zatiaľ nebola spracovaná, ani sa nezisťovala úroveň vedomostí žiakov. Sociologický alebo inšpekčný prieskum sa dostáva do cieľov blízkyh školskej stratégii environmentálnej výchovy v školskom systéme Slovenska.

Predstavy odbornej verejnosti a rezortov o obsahu environmentálnej výchovy nadväzujú na analýzu súčasného stavu.

V súvislosti s materskými školami sa najčastejšie objavujú ciele:

- zabezpečenie aktivít detí v kontakte s prírodou,
- praktické skúsenosti z kontaktu s prírodou, umožniť hlboký zážitok z nej,
- zabezpečenie rozvoja celej osobnosti, vrátane ekologického čítania, s dôrazom na sebareflexiu, sebaspoznanie.

V tejto vekovej skupine prevláda nárok na motivačnú úroveň. Je to skupina takmer neskazená generáciou dospelých (racionálnosť), vzťah týchto detí k životu je čistý, pociťujú spontánnu potrebu pomôcť živým tvorom. Túto vekovú kategóriu charakterizuje tiež topizmus, egocentrizmus, egoistická náhodná morálka.

Dôležitým momentom v súvislosti s environmentálnou výchovou je špecifickosť veku: tento ešte nepozná vzťahy, následnosť (žijú dnešku) s potrebou orientácie na poznávanie, nie objavovanie, zdôrazňovanie vzťahov a zdôvodňovanie.

V súvislosti so základnými školami ide o:

- potrebu zabezpečovania environmentálnej výchovy v celom výchovno-vzdelávacom cykle,
- chápanie jednoduchých vzťahov, ktoré umožňuje zapájanie žiakov do riešenia jednoduchých problémov (školského, regionálneho charakteru), s uvedomovaním si pocitu vlastnej účasti na riešení environmentálnych problémov,
- potrebu spolupráce s mimovládnyimi organizáciami a koordináciu environmentálnej výchovy na škole,
- nielen o zavedenie predmetu environmentálna výchova, ale aj o zabezpečenie spôsobu vnímania sveta, usmernenie správania sa k nemu a v ňom, pričom sa táto snaha musí dotýkať všetkých predmetov,
- sústavné prehlbovanie vedomostí, prehodnocovanie vlastného postoja, skúseností, zručností a získanie odhodlania riešiť problémy.

Na rozdiel od materskej školy sa viac a častejšie ozýva

požiadavka vzťahov – ich poznávanie, vysvetľovanie, pochopenie, súvisiace už s konaním. V tomto vzostupnom rade sa ťažisko postupne posúva až k dospelosti, ale neznamená to, že v niektorej skupine bude úplne chýbať. V súvislosti s tým sa v poslednom období stretáme s kategóriami: edukácia prostredníctvom životného prostredia, o ŽP, pre ŽP, ktoré majú podobný vzostupný charakter ako v predchádzajúcom prípade. Toľko z požiadaviek školskej praxe.

Obsah je najproblematickejšou časťou environmentálnej výchovy. Názory rezortov, expertov, zahraničné skúsenosti sa rozchádzajú. Nika environmentálnej výchovy a vzdelávania sa vymedzuje z postu ekológie, environmentalistiky, psychológie, kultúry. Súhrnné stanovisko viac-menej možno nájsť v diferenciacii okruhov environmentálnej výchovy (environmentálne poznanie, uvedomelosť, správanie sa), ktoré tiež korešponduje s predchádzajúcim textom. Na definovanie použitých kategórií tu nie je miesto.

V čom sú najväčšie nezhody v názoroch na spôsob a obsah presadzovania environmentálnej výchovy v školách? V nekomplexnosti prístupov a názorovej nekompatibilite odborníkov rôzneho profesného zamerania. Porovnajme: – skúsenosti v SRN, Holandsku, Rakúsku, Anglicku, USA jednoznačne hovoria, že ekologické vzdelávanie môže zväčšiť rozsah poznatkov o životnom prostredí, ale tieto poznatky nie sú v žiadnom vzťahu k uvedomovaniu, ani k správaniu. Zavedenie poznatkovej bázy do škôl bolo pre pedagógov sklamaním. Vzťah množstva absorbovaných vedomostí sa okrem toho ukázal záležitosťou viacerých premenných: príslušnosti k spoločenskej vrstve, dĺžke školskej dochádzky, politickej orientácii žiaka (rodiny) a záujmu o odbornú literatúru. Naproti tomu rozsah poznatkov použitých v školskej výučbe bol irelevantný. Aj ochota prijímať informácie z masmédií sa viaže na už vytvorený záujem o životné prostredie, resp. o prírodu. Z tohto dôvodu v spomínaných krajinách nie je ekologická výchova charakteristická dominantnosťou prírodovedného hľadiska, ale považuje sa viac za záležitosť kultúry.

Ani v našich podmienkach nemožno redukovať environmentálnu výchovu na rozširovanie učiva ekológie či environmentalistiky na rôzne stupne a druhy škôl. Ani podľa našich autorov nemožno pomer tejto kultúrnej (svetonázorovej) a prírodovednej zložky ignorovať. Jej podiel pravdepodobne nemožno stanoviť paušálne pre všetky kultúry a jedincov. Nič na tom nemení skutočnosť, že celý rad informácií, syntéz, hypotéz projektov týkajúcich sa životného prostredia je nepresný, v čase i priestore často premenlivý, temporálny, súvisí do značnej miery s úrovňou poznania zúčastnených alebo s po-

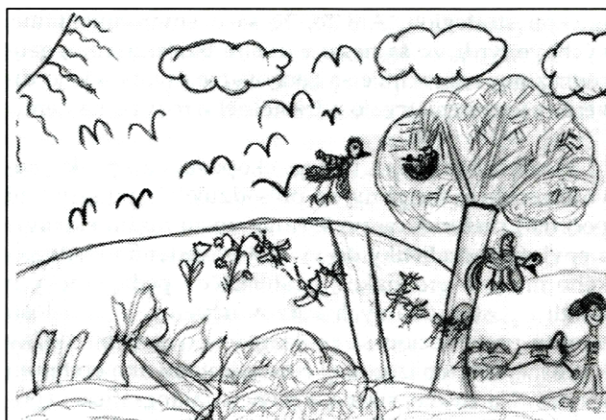
litickou stratégiou. Ani to, že sa o environmentálnej výchove tvrdí, že sa nesie v duchu biocentrizmu, geocentrizmu, zdôrazňuje sa zachovanie života a jeho diverzity v stratégii trvalo udržateľného rozvoja na Zemi.

V rámci búrlivého vývoja ekopedagogiky, ako novovznikajúcej disciplíny, sa presadzuje skupina (veľmi početná) preferujúca zvyšovanie počtu hodín ekológie a environmentalistiky do výučby zavedením ekologického minima pre žiakov, poslucháčov pedagogických fakúlt i postgraduálnych kurzov učiteľov. V súvislosti s touto preferenciou sa proklamácie o potrebe zložky kultúrnej (svetonázorovej) citia miestami ako epitetum ornans. Na druhej strane, absencia faktografickej (prírodovednej) zložky v environmentálnej výchove by bola rovnako osudná, bez nej by sme v praxi mohli hovoriť o ekologickom romantizme, manipulovateľnosti ľudí v postojoch i skutkoch podľa potreby...

Ďalšou spornou sa zdá otázka: Keď environmentálna výchova v základných školách, tak kde? Z interdisciplinárneho charakteru environmentalistiky vyplýva, že environmentálnu výchovu nemožno prisúdiť jednotlivým učebným predmetom, ale treba, aby sa prelínala všetkými predmetmi. Tu sú i experti vzácné zajedno. Dá sa uskutočniť, aby toto prebiehalo v súčasnej štruktúre, organizácii hodiny v školskom vyučovaní? V zahraničí (Holandsko, Rakúsku, SRN) sa to najčastejšie rieši prenechaním tejto integrácie špecializovaným dobre vybaveným centrami ekologickej výchovy alebo mimovládny organizáciám s vyškolenými odborníkmi, alebo sa do školského plánu vsúvajú nadpredmetové projekty (úlohy), pre ktoré sa určujú celé dni spoločnej projektovej či inej výučby s veľmi zaujímavými výsledkami.

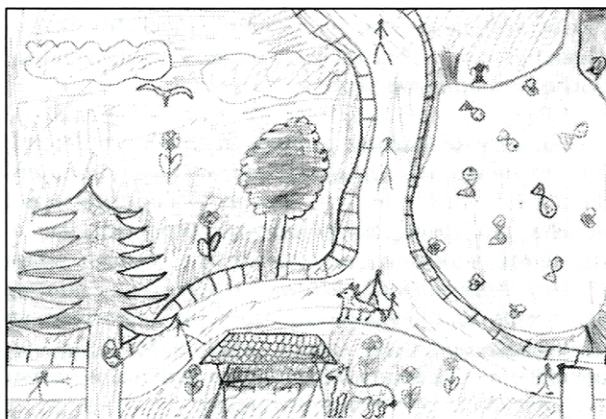
S integráciou súvisí aj potreba integrovanej prípravy učiteľa. Z cieľov a obsahu environmentálnej výchovy by mal vyplývať obsah štúdia pedagóga – manažéra environmentálnej výchovyv škole, schopného integrovať ciele, obsah environmentálnej výchovy zo všetkých aspektov, vrátane vedenia školských ekoplôch, triedeného zberu papiera, ekologizácie kuchyne, energetiky, jedno-ducho hospodárstva školy.

Mozaikové skadanie obrazu rôznych predmetov (ktoré vyučujú odborne iste zdatní, ale na environmentálnu výchovu moderným spôsobom nepripravovaní učiteľia) bez synergicky pripravenej osobnosti, len legislatívou, príkazom, nevidím reálne. Okrem iného i preto, "že zapáliť môže len ten, kto sám horí". Zatiaľ sa nemôžeme domnievať, že environmentálne horia všetci učiteľia. Kampaňovitý spôsob "ekologizácie" školstva považujem v nepripravených podmienkach v oblasti výchovy za nie veľmi akceptovateľný.

Tendencie, podľa ktorých by mal byť manažérom environmentálnej výchovy sám riaditeľ alebo jeho zástupca, pripravený jedným alebo niekoľkými základnými kurzami, nemôžu skončiť úspešne.

Integrovanosť je zaujímavá i z hľadiska celkového vývoja osobnosti. Tu je pozoruhodná teória psycho-sociálnej zrelosti v súvislosti s globálnou výchovou. Pre psycho-sociálne zrelejších jedincov či skupiny by prírodovedné vyučovanie stačilo, pre ostatných sa navrhuje kompenzačné riešenie. Ako alternatíva pôsobí toto riešenie hodné otestovania.

Zatiaľ sme sa nedotkli podmienok na realizáciu environmentálnej výchovy v predškolských zariadeniach a základných školách. Ide o tieto podmienky:

- *Časové* (vytváranie priestoru pre žiakov, učiteľov, na diskusiu, tvorivú prácu, so znížením náročnosti mnohých predmetov, znížením počtu hodín, počtu žiakov v triedach, znížením preťaženia učiteľov).
- *Sociálne*, s motiváciou angažovanosti v environmentálnej výchove pri nezastupiteľnej úlohe "dobrého riaditeľa" – manažéra.
- *Materiálne*, vrátane vybavenia kabinetov, knižníc, učebných pomôcok.
- *Vzdelávacie* – možnosť ďalšieho alebo priebežného vzdelávania učiteľov v environmentálnej výchove vo všetkých formách štúdia.

Z predchádzajúceho textu vyplýva, že by bolo užitočné konfrontovať uvedené názory s návrhmi a koncepciami, vypracovanými v súčasnosti i nedávnom období s tými, ktoré majú predpoklady na realizáciu. Sú však natoľko obsažné a početné, že spomenúť ich na tomto mieste, hoci v skrátenej forme je nereálne. Treba upozorniť na niektoré materiály, ako Stratégia environmentálnej politiky MŽP SR, Opatrenia na realizáciu štátnej environmentálnej politiky SR, Závery z I. národnej konferencie Stratégia environmentálnej výchovy a vzdelávania v SR i zahraničí z r. 1994 i Správu MŽP SR o súčasnom stave environmentálneho vzdelávania na Slovensku. S hlavnými zásadami týchto dokumentov sa možno oboznámiť v uvedenej literatúre. V súčasnej nevyjasnenej polohe odbornej, didaktickej, treba pravdepodobne zabezpečiť prehodnotenie koncepčných zámerov, najmä rozšíriť prírodovedný aspekt o aspekty kultúrne, psychologické, etické a uvažovať aj o iných formách riešenia, napr. o zavedení nových predmetov, zvyšovaní počtu hodín a prehodnocovaní učebných plánov. To je však na dlhú diskusiu.

Stručné zhrnutie, čo z uvedených faktov možno považovať z hľadiska súčasného stavu za pozitívne či negatívne.

Za pozitívne považujem:

- Široký záujem odbornej i laickej verejnosti o environmentálnu výchovu.
- Snahu rezortných orgánov (MŠ SR, MŽP SR a nimi riadených organizácií orgánov) o jej včlenenie do svojich strategických zámerov a programov.
- Faktografickú a odbornú bázu širokospektrálneho pohľadu, umožneného početnými konferenciami, stretnutiami, zahraničnými i našimi environmentálnymi programami.
- Sprístupnenie faktov o životnom prostredí širokej verejnosti, vrátane škôl.

- Realizáciu záverov konferencií.
- Zriadenie Koordinačnej komisie pri MŽP SR a MŠ SR.

V polohe materských škôl a základných škôl:

- Záujem učiteľskej obce o environmentálnu výchovu a o jej realizáciu.
- Vznik alternatívnych modelov moderného vyučovania na viacerých školách SR.
- Snahu o integráciu environmentálnej výchovy v rôznych predmetoch.
- Redukciu učebných materiálov (učebníc, textov) v spolupráci s NGO, ich diverzifikácia.
- Pomoc mimovládnych organizácií pri výučbe, iniciovanie environmentálnych programov, často národného charakteru.
- Dobrú profesionálnu úroveň učiteľov, budovanú na tradícii nášho školstva.

Za negatívne považujem:

- Disproporciu medzi proklamovanými cieľmi a skutočným stavom environmentálnej výchovy na Slovensku.

- Roztrieštenosť snáh o zavedenie výchovy na školách i mimo škôl, na všetkých úrovniach.

- Odbornú nevyjasnenosť pojmového aparátu používaného v oblasti environmentálnej výchovy, nejednotnosť používania výrazov, ako ekologická, environmentálna výchova, edukácia, ekologické, či environmentálne vzdelávanie, nie vždy v synonymnej interpretácii.

- Tendenciu legislatívneho zabezpečenia environmentálnej výchovy pri súčasnej koncepcijnej, obsahovej, metodologickej a štruktúrnej nevyjasnenosti problematiky, vrátane koncepcií zodpovedných orgánov a organizácií.

- Nekomplexnosť koncepcií na všetkých úrovniach zainteresovaných rezortov.

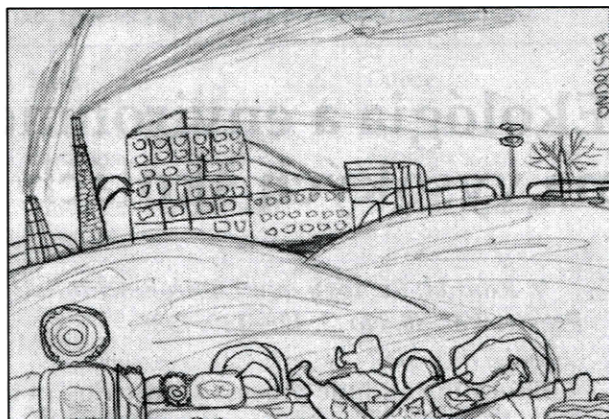
- Nedostatok ochoty komunikácie odborníkov a organizácií.

- Nezainteresovanosť všetkých ministerstiev do riešenia problematiky (teda napr. aj Ministerstva kultúry SR).

- Nekoordinovanosť na národnej úrovni.

- Postavenie a podmienky environmentálnej výchovy vrátane podmienok učiteľov postavených pred zložité otázky integrácie bez patričnej prípravy.

- Snahu o implementáciu environmentálnej výchovy v nepripravených materiálnych i organizačných podmienkach.

Kresby žiakov 3. ročníka III. ZŠ na Drieňovej ul. v Banskej Štiavnici

Literatúra

Horká, H., 1994: Ekologická výchova v materské škole. Masarykova universita, Centrum pro další vzdělávání učitelů. Brno, 27 pp.

Hrivnák, L., Makýš, O., Riman, J., Seko, L. (ed.), 1994: Zborník z konferencie Stratégia environmentálneho vzdelávania a výchovy na školách Slovenskej republiky a vo svete. Bratislava, 27.–28. 4. 1994. Strom života, 220 pp.

Nemčok, O., Schmuck, E., Lepiš, F., Pavlovkin, J. (ed.), 1955: Zborník z konferencie Environmental Issues Education and Training. Banská Bystrica, 3.–6. 7. 1955. Univerzita M. Bela, Banská Bystrica, 220 pp.

Rosová, V., Bianchi, G. (ed.), 1993: Environmentálna výchova v rodine a v škole. Human Communication Studies, 1, 92 pp.

